

Iwona Klonowska

Komenda Główna Policji; Pedagogium WSNS w Warszawie

Psychopedagogiczne i kryminologiczne aspekty zachowań ryzykownych młodzieży

Abstrakt: Zachowania ryzykowne podejmowane przez młodzież nie są zjawiskiem nowym. To problem wieloaspektowy i złożony, zdeterminowany czynnikami społecznymi i psychologicznymi. Definicja zachowań ryzykownych młodzieży mówi, że są to działania podjęte z własnej woli, których skutki pozostają niepewne, z możliwością dającego się określić negatywnego skutku dla zdrowia. Wśród najczęściej wymienianych zachowań ryzykownych młodych znajdują się: palenie tytoniu, nieprawidłowe odżywianie, spożywanie alkoholu, używanie narkotyków, zachowania samobójcze, nieumyślne urazy ciała, przestępczość, przemoc, ciężce nieletnich, choroby przenoszone drogą płciową, ucieczki z domu i bezdomność młodzieży, a także brak potencjalnych sukcesów szkolnych i porzucenie szkoły. Niniejszy artykuł stanowi przegląd literatury na temat zachowań ryzykownych młodzieży w trzech aspektach: pedagogicznym, psychologicznym i kryminologicznym.

Słowa kluczowe: zachowania ryzykowne, młodzież.

Wprowadzenie

Zachowania ryzykowne podejmowane przez młodzież nie są zjawiskiem nowym. To problem wieloaspektowy i złożony, którego determinantów można upatrywać w czynnikach wywodzących się między innymi z płaszczyzny społecznej oraz psychologicznego funkcjonowania człowieka, takich jak: płeć, struktura rodziny, relacje z rodzicami i rówieśnikami, wiedza, potrzeba akceptacji, uwarunkowania osobnicze oraz wiek (Spear, Kulbak 2001, s. 83). Charles E. Irwin (1990, s. 1–14)

zdefiniował zachowania ryzykowne młodzieży jako działania podjęte z własnej woli, których skutki pozostają niepewne, z możliwością dającego się określić negatywnego wpływu na zdrowie. Najczęściej wymienianymi zachowaniami ryzykownymi młodych ludzi są: palenie tytoniu, nieprawidłowe odżywianie się, spożywanie alkoholu, używanie narkotyków, zachowania samobójcze, nieumyślne urazy ciała, przestępczość, przemoc, ciąża nieletnich, choroby przenoszone drogą płciową, ucieczki z domu i bezdomność młodzieży, a także brak potencjalnych sukcesów szkolnych i porzucenie szkoły (Grunbaum i in. 2004, s. 1). Nie jest to oczywiście katalog zamknięty. Wraz z rozwojem cywilizacji i pojawianiem się nowych zagrożeń i wynikających z tego zachowań społecznych młodzieży jest on stale rozszerzany. W literaturze przedmiotu, poza wymienionymi, można odnaleźć także inne zachowania, które autorzy wskazują jako ryzykowne, tj.: hazard, zakupoholizm lub prostytutcja w centrach handlowych (galerianki) itp. Sytuacja jednostki subiektywnie odczuwana jako niesatysfakcjonująca, potrzeba szukania silnych wrażeń, przynależności, poczucia sensu życia są tylko niewielkim wycinkiem czynników, jakie popychają człowieka do zachowań niepoprawnych.

Niniejszy artykuł jest przeglądem literatury na temat zachowań ryzykownych młodzieży w trzech aspektach: pedagogicznym, psychologicznym i kryminologicznym. W pierwszej części zostaną omówione podstawowe pojęcia z zakresu zachowań ryzykownych w okresie dorastania, następnie zachowania ryzykowne w aspekcie pedagogicznym ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia rodziny dla rozwoju dziecka i postaw rodzicielskich, które mogą być predyktorem zachowań ryzykownych młodych ludzi. W aspekcie psychologicznym scharakteryzowano zachowania ryzykowne (ZZR) i model biopsychospołeczny podejmowania zachowań ryzykownych. W aspekcie kryminologicznym skoncentrowano się na omówieniu zjawiska przestępczości, będącej konsekwencją zachowań ryzykownych młodych ludzi.

Zachowania ryzykowne – podstawowe pojęcia i koncepcje

W obszarze nauk społecznych istnieje wiele pojęć, które opisują negatywne zjawiska z obszaru życia społecznego, np. „zachowania ryzykowne” opisywane w pedagogice, „niedostosowanie społeczne”, „wykolejenie społeczne”, „trudności wychowawcze” opisywane w pedagogice resocjalizacyjnej. Psychologia, opisując zachowania negatywne, odwołuje się do takich pojęć, jak: „zaburzenia zachowania” i „zachowania dewiacyjne”. Przykładem różnorodności definicyjnej służącej określeniu tego typu zachowań młodych ludzi jest pojęcie Krzysztofa Zajączkowskiego „zaniedbanie moralne”, zawierające całe spektrum zachowań społecznych, niemieszczących się w przyjętych i uznanych za społecznie poprawne (Zajączkowski 1999).

Jak wspomniano, słownik pojęciowy dotyczący zachowań mieszczących się w obszarze wykraczającym poza przyjęte i obowiązujące normy jest bardzo bogaty. Wspomnieć należy o pojęciu stworzonym w związku z „teorią zachowań problemowych” Richarda i Shirley Jessor, którzy opisując zachowania sprzeczne z normami społecznymi oraz powstałym w ich konsekwencji sprzeciwie otoczenia używali terminu „zachowania problemowe” (Gaś 1995). „Zachowanie problemowe (problem behavior) stwierdza się u osób, które cechują się szczególnym zespołem postaw, wartości oraz percepcji. Adolescenci z zachowaniami problemowymi są niekonwencjonalni w zakresie wyznawanych wartości. Przypisują mniejszą wartość osiągnięciom szkolnym, a większą wartość niezależności. Są tolerancyjni wobec dewiacji oraz mają niższy poziom religijności. Opierają się silniej na wpływach rówieśników niż rodziców przy podejmowaniu decyzji. Ich niekonwencjonalność przejawia się częstszym przejawianiem takich zachowań, jak: spożywanie narkotyków oraz przestępczość. Mniejszą wagę przypisują swoim osiągnięciom szkolnym i praktykom religijnym” (Lavery, Siegel 1993, s. 277–294).

W 1998 roku badacze tej tematyki doszli do wniosku, iż zasadne jest zastąpienie dotychczasowego pojęcia „zachowania problemowe” terminem „zachowania ryzykowne”. „Zachowania ryzykowne (problemowe) można zdefiniować, jako takie, które będąc zachowaniami antynormatywnymi, pozostającymi w opozycji do porządku społecznego i prawnego, stanowią jednocześnie zagrożenie dla zdrowia i rozwoju jednostki (społeczeństwa)” (Ostaszewski 2005, s. 112–113). Do istotnych fundamentów kształtowania się obszaru pojęciowego tematyki „zachowań ryzykownych” zaliczyć należy wiele teorii, które stworzyły swoiste kontinuum wiedzy. Wśród nich wymienić należy: teorię poznawczą Alberta Bandury, koncepcję Martina Fishbeina i Iceka Ajzena, ujęcie interakcyjne Jessorów, koncepcje biologiczne, np. teorię Marvina Zuckermana, teorię społeczną (np. koncepcję Ann Carroll) oraz koncepcje socjologiczne (np. teorię Roberta K. Mertona).

Bandura koncentrował swoje zainteresowania na procesie uczenia się zachowań za pomocą mechanizmu modelowania, także tych zachowań z obszaru ryzyka. Uważał on, że zachowania ryzykowne są swego rodzaju efektem naśladownictwa otaczającej człowieka rzeczywistości. Ów proces, według autora, dokonuje się niejako samoczynnie i uzależniony jest od subiektywnie postrzeganej atrakcyjności osoby, od której się „uczymy”, którą naśladujemy. Kluczowe będą tu wzmocnienia pozytywne i negatywne, jakich osoba naśladowująca doświadcza. Wzmocnienia pozytywne będą utwierdzały w słuszności działań, zaś negatywne będą je hamować. Ta koncepcja kieruje uwagę na interesujące, z uwagi na temat artykułu, zachowania ryzykowne młodzieży, gdyż to właśnie w okresie dorastania wzrasta zapotrzebowanie na atrakcyjne wzorce, które stają się obiektem godnym naśladowania, nawet jeśli same nie są pozytywne.

Z kolei interakcyjny model autorstwa Jessorów skupia swoją uwagę na celu i funkcji, jaką spełniają zachowania ryzykowne w funkcjonowaniu młodego człowieka. Według autorów uzyskanie odpowiedzi na pytania o cel zachowań

ryzykownych, ukierunkować mogą na działania zapobiegawcze (Gaś 2004; Ostaszewski 2005). Twierdzenie, że podejmowanie zachowań ryzykownych pełni swego rodzaju wartość rozwojową i daje szansę na poradzenie sobie z trudnymi dla młodego człowieka tematami nie jest wśród badaczy tej tematyki odosobnionym poglądem (Szymańska 2002; Gaś 1995).

Zbigniew Gaś twierdzi, że „zachowania ryzykowne pełnią następujące funkcje:

- są działaniami instrumentalnymi, skierowanymi na realizację potrzeby, której realizacja została zablokowana bądź jej realizacja w innej formie wydaje się niemożliwa do osiągnięcia;
- są formą opozycji względem autorytetów w postaci osób dorosłych;
- redukują lęk, frustrację i obawy związane z oczekiwaniami rodziców i niepowodzeniami szkolnymi;
- są sposobem na okazanie solidarności z rówieśnikami, dają możliwość udziału w grupie lub też pozwalają na identyfikację z nią;
- pozwalają zademonstrować sobie i otoczeniu ważne atrybuty swojej tożsamości;
- umożliwiają uzyskanie pozornie wyższego etapu rozwoju” (Gaś 1995).

Zachowania ryzykowne (problemowe) i normatywne

Wprowadzenie terminu „zachowania ryzykowne” w literaturze przedmiotu znajduje naukowe uzasadnienie. Twórcy teorii zachowań problemowych twierdzą, że „wzajemne relacje pomiędzy czynnikami chroniącymi i czynnikami ryzyka oddziałującymi na różne systemy funkcjonowania młodego człowieka mogą mieć wpływ na zaangażowanie i podejmowanie przez młodzież zachowań konwencjonalnych lub ryzykownych dla zdrowia. Na system zachowań składa się struktura złożona z zachowań ryzykownych, jak i konwencjonalnych” (Jessor i in. 1998, s. 923–933). Pierwsze z nich to „zachowania ryzykowne”, czyli różne zachowania podejmowane przez dzieci i młodzież, które zagrażają ich zdrowiu fizycznemu i psychicznemu i są niezgodne z normami społecznymi. Do szerokiego spektrum zachowań ryzykownych współczesnej młodzieży zaliczyć można: używanie substancji psychoaktywnych (nikotyny, narkotyków, alkoholu, leków uspokajających lub nasennych, dopalaczy), przemoc i agresję, wczesną aktywność seksualną, tatuże i piercing, stosowanie diet odchudzających i sterydów anabolicznych, wagary, zaniechanie nauki szkolnej, ucieczki z domu, przejawianie zachowań aspołecznych, przestępczość, brak poczucia sensu życia, brak konstruktywnych umiejętności radzenia sobie z życiem, używanie narkotyków, leków psychoaktywnych, wandalizm, czyny chuligańskie (Siudem 2013, s. 69–85). System dopełniają zachowania konwencjonalne, czyli nastawione na podtrzymywanie w społeczeństwie tradycyjnych norm i wartości. Należą do nich zachowania prospołeczne podejmowane przez dzieci i młodzież oraz pozytywne zaangażowanie młodzieży w dzia-

łałość rodziny, szkoły, życie religijne, między innymi przynależność do klubów sportowych, harcerstwa, grup religijnych, samorządów szkolnych, czyli postawy pożądane. Nie sposób opisać i scharakteryzować wszystkie pojęcia i teorie mówiące o zachowaniach ryzykownych młodych ludzi, gdyż tematyka jest niezwykle bogata z uwagi na swój interdyscyplinarny charakter i zainteresowanie wielu nauk.

Zachowania ryzykowne – aspekt pedagogiczny

Wiele badań dowiodło ogromnej roli i znaczenia rodziny w kształtowaniu zachowań młodego człowieka, zarówno w kwestii ich promowania, jak i prewencji. Rodzina jest podstawową komórką społeczną, w której zachodzą wszystkie procesy społeczne (na małą skalę). Jest miejscem, gdzie jednostka poznaje zachowania, przekazywane są jej pożądane przez rodzinę wartości, cele, obowiązujące normy społeczne, ale także te, których członkowie rodziny nie akceptują.

Ukształtowanie się trwałej więzi rodzinnej, głównie osobowej i emocjonalnej między rodzicami a dzieckiem, a także rodzeństwem oraz innymi członkami rodziny odgrywa ogromną rolę w rozwoju i wychowaniu dziecka. „O całokształcie układu stosunków między rodzicami a dzieckiem, jakości łączących ich więzów decydują różnorodne czynniki. Jest to nie tylko osobowość rodziców i wzorce wychowawcze realizowane przez nich w postępowaniu z dzieckiem, lecz także sposób, w jaki dziecko odbiera ich postawy i zachowanie tak w sytuacjach wychowawczych jak i różnych sytuacjach życia codziennego, oraz stopień identyfikacji z rodzicami jako osobami decydującymi o charakterze i jakości tych stosunków, o ich wychowawczej wartości” (Rembowski 1971, s. 43).

„Struktura rodziny względnie trwale wpływa na zachowania ryzykowne adolescentów. U dzieci wychowywanych przez jednego rodzica bardziej prawdopodobne jest używanie narkotyków” (Igra, Irwin 1996). Podobne wyniki uzyskali w swoim badaniu Yannis Theodorakis i współautorzy, którzy stwierdzili zależność między jakością związku pomiędzy adolescentem a jego rodzicami a podejmowanymi zachowaniami ryzykownymi. Wysoki stopień konfliktu w rodzinie jest związany z podwyższonym poziomem zachowań ryzykownych młodzieży (Theodorakis i in. 2004, s. 851).

Jak wynika z badań, kluczowa jest dostępność rodziców, która nie oznacza „obecności przez całą dobę ale przynajmniej w pewnych porach dnia, np. w porze obiadowej. Nastolatki, których rodziny jedzą wspólnie obiad przynajmniej kilka razy w tygodniu, wydają się rzadziej angażować w zachowania ryzykowne” (Blum 1998, s. 185). Jeśli młody człowiek ma świadomość, że jego rodzice wiedzą, z kim przebywa i co robi poza szkołą, to rzadziej będzie angażował się w zachowania ryzykowne (Makara-Studzińska, Moryłowska 2007, s. 63). Badania jasno wskazują na związek funkcjonowania rodziny z przestępczością wśród młodzieży. Rolf Loeber i Thomas Dishion twierdzą, że rodzina może być najwcześniejszym

i najsilniejszym predyktorem przestępczości w przyszłości, oczywiście przy założeniu, że wystąpią w niej deficyty funkcjonowania.

Wśród czynników, które mogą determinować zachowania społeczne wymienić można między innymi: „zaniedbania wychowawcze, brak konsekwencji w wychowywaniu albo nadmierną surowość, karanie fizyczne, nie spędzanie wolnego czasu z dzieckiem, brak nadzoru nad kontaktami dziecka z grupą rówieśniczą i jego innymi formami aktywności. Wymienione czynniki sprzyjają zarówno inicjacji, jak i kontynuowaniu zachowań przestępczych” (Kram i in. 2002).

Niezwykle ważnym obszarem oddziaływań na młodego człowieka, który może determinować podejmowane przez niego zachowania ryzykowne, są postawy rodzicielskie. Są to pewne stałe zachowania, mające wpływ na kształtowanie późniejszych jego relacji międzyludzkich, a także, co niezwykle istotne, na jego samoocenę, radzenie sobie w sytuacjach trudnych i rozwiązywanie konfliktów.

Eleanor Maccoby i John Martin opisali cztery typy postaw rodzicielskich, które mogą mieć wpływ na podejmowanie zachowań ryzykownych (Bałandynowicz 2001, s. 241–258).

1. Postawa autorytatywna. Rodzic, który stosuje tę postawę skupia się na kontroli dziecka i reagowaniu na jego potrzeby. Związek oparty jest na relacji wzajemnego zrozumienia: rodzic umie i chce służyć dziecku i w razie powstania różnicy zdań, sytuacji trudnych używa właściwie dobranych, merytorycznych argumentów jako metod przywrócenia dziecka do zachowania zgodnego z wymaganiami rodzica. Jest to postawa pozwalająca dziecku zrozumieć swoje błędy, przy zachowaniu godności i poczuciu akceptacji. Podejście autorytatywne uważane jest za najbardziej efektywne w oddziaływaniach wychowawczych. Tego typu postawa pozwala na indywidualny charakter oddziaływań w stosunku do dziecka i kształtowanie go jako istotny społecznej.
2. Postawa autorytarna. Rodzic preferujący tego typu postawę koncentruje swoje działania na sprawowaniu kontroli nad dzieckiem. Wykazuje skrajne zachowania: jest jednocześnie wymagający i odrzucający, czyli ma wysokie oczekiwania jednocześnie pozostając głuchym na jego potrzeby. Do budowania relacji z dzieckiem odwołuje się do władzy jaką ma nad nim. Jest to postawa związana z brakiem ciepłych relacji z rodzicem.
3. Postawa pobłażliwo-przyzwalająca. Rodzic stosujący tego typu postawę stawia dziecku jedynie kilka podstawowych wymagań i jednocześnie reaguje na jego potrzeby.
4. Postawa lekceważąca. Rodzic kierujący się tą postawą wykazuje niski stopień kontroli nad dzieckiem przy jednoczesnym nie reagowaniu na jego potrzeby. Rodzice preferujący tego typu postawę powierzchownie sprawują opiekę nad dziećmi, są obojętni na jego potrzeby. Dziecko jest niejako pozostawione samo sobie (Bałandynowicz 2001, s. 241–258).

Badania dowodzą, że zarówno „niewłaściwa postawa, jak i brak więzi w rodzinie, lekceważenie dziecka, zaburzone życie emocjonalne mogą skutkować po-

dejmowaniem zachowań ryzykownych przez młodych ludzi” (Makara-Studzińska, Moryłowska 2007, s. 65). Dziecko, które nie może „wyrzucić się” i zaspokajać własnych potrzeb, które nie ma silnych więzów z rodziną i oparcia w niej, będzie szukało aprobaty i akceptacji poza nią, nawet w działaniach społecznie nieakceptowanych.

Zachowania ryzykowne – aspekt psychologiczny

Zdaniem autorów teorii zachowań problemowych (ryzykownych – ZZR) jednostkowe przypadki podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież są zjawiskiem dosyć powszechnym i można je uznać za specyficzne dla tego etapu rozwoju człowieka. Zachowania ryzykowne to różne działania człowieka, niosące wysokie ryzyko negatywnych konsekwencji zarówno dla jego zdrowia fizycznego i psychicznego, jak i dla jego otoczenia społecznego (Ostaszewski 2003). Bardzo często jednostkowe próby zachowań ryzykownych podejmowane przez młodych ludzi z ciekawości, chęci zaimponowania innym lub z innych przyczyn nie mają dalszych następstw. Zatem samo wystąpienie jednostkowego zachowania mieszczącego się w katalogu zachowań, które można zaliczyć do ryzykownych, nie przesądza o ugruntowanej postawie młodego człowieka.

W literaturze przedmiotu przywoływany jest zespół zachowań ryzykownych, który nie może być już uznawany za przejaw „normy rozwojowej”. Wspomniana teoria zachowań problemowych zwraca jednak uwagę, że wprawdzie jednostkowe zachowanie nie jest wystarczające do stwierdzenia wystąpienia zachowań ryzykownych, ale jednocześnie każde takie zachowanie zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia kolejnych lub innych tego typu zachowań, niekorzystnych dla zdrowia i rozwoju młodego człowieka. Jedno zachowanie może być katalizatorem do wystąpienia kolejnego i w pewien sposób je uruchamiać, np. człowiek pod wpływem alkoholu może zachowywać się agresywnie lub podejmować zachowania niebezpieczne dla zdrowia i życia.

W literaturze wskazuje się także na związek wspomnianych zachowań ryzykownych z objawami depresyjnymi, złym samopoczuciem psychicznym, jak również stresem psychologicznym. Badacze podkreślają także związek zachowań ryzykownych z występującymi trudnościami w szkole, niewłaściwymi relacjami w domu lub w gronie rówieśników. Z psychologicznego punktu widzenia można stwierdzić, że zachowania ryzykowne związane są ze słabo rozwiniętymi sposobami radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Stosunkowo niska samoocena u młodego człowieka i jego brak umiejętności radzenia sobie z własnymi emocjami zwiększają ryzyko wystąpienia tego typu zachowań.

Samoocena, według koncepcji Leona Niebrzydowskiego, to element szerszej kategorii – obrazu siebie samego. Według autora podstawowym składnikiem obrazu siebie samego jest wiedza o sobie, zwana także w literaturze świadomością

samego siebie. To właśnie w konsekwencji „poznania siebie, formułuje się samoocena, czyli oceniająco-wartościujący składnik autopercepcji” (Niebrzydowski 1976, s. 44–52). Samoocena to zbiór sądów i przekonań, które jednostka odnosi do swojej osoby. To relacja polegająca na ustosunkowywaniu się i ocenianiu własnych cech, umiejętności lub pełnionych ról (Niebrzydowski 1976, s. 44–52). Jest to proces niezwykle złożony, trwający całe życie. Przywoływany autor uważa, że kształtowanie samooceny przebiega w trzech etapach. Pierwszy z nich przypada na wiek 11–12 lat (nazywany samooceną powierzchowną). „W tym okresie dzieci, na podstawie opinii i uwag osób z otoczenia, dostrzegają u siebie negatywne i pozytywne cechy, ale nie potrafią ocenić ich konsekwencji. W dalszej kolejności – między 12 a 15 rokiem życia, rozwija się samoocena pogłębiona, przy której nastolatek zauważa wpływ swoich cech osobowości na zachowanie oraz potrafi je wartościować. Co więcej, dzięki rozwojowi świadomości społecznej, potrafi także ocenić swoje otoczenie. Ostatni etap – samoocena dojrzała, kształtuje się od 24 roku życia” (Niebrzydowski 1976, s. 44–52). Dopiero ten etap daje możliwość ustosunkowania się do własnej osoby i oceny jej pod kątem intelektualnym, emocjonalnym i społecznym. To pozwala postawić tezę, iż wcześniejsze etapy to nie samoocena w pełnym tego słowa znaczeniu, a jedynie budowanie poglądów na swój temat wyłącznie na podstawie opinii innych. Zatem od tego jakie informacje otrzymujemy na swój temat z najbliższego otoczenia zależeć będzie w znacznej mierze nasze zdanie o samym sobie. Na wiedzę o samym sobie składa się kilka rodzajów danych, które dotyczą: tożsamości, wyglądu zewnętrznego, możliwości, zdolności, temperamentu i oceny jednostki przez otoczenie. Ocena o sobie nie jest jednak sumą wyżej wymienionych czynników, gdyż przypisywane są im różne wartości, zgodnie z którymi są wartościowane.

Kolejnym obszarem, o którym warto wspomnieć, jest zależność pomiędzy zachowaniami ryzykownymi podejmowanymi przez dzieci i młodzież a ich obiektywną i subiektywną oceną sytuacji społeczno-ekonomicznej. Często opiekunowie przypisują wystąpieniu zachowań ryzykownych podejmowanych przez dzieci brak przemyślenia, nie potrafiąc znaleźć uzasadnienia dla tego typu działania. Młody człowiek podejmuje zarówno akceptowane społecznie zachowania, jak i te nieakceptowane z tych samych powodów, wśród których wymienić można:

- chęć zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (np. miłości, akceptacji),
- potrzebę realizacji zadań rozwojowych (np. potrzeby określenia swojej tożsamości, uniezależnienia się od opiekunów czy zbudowania przynależności do grupy rówieśniczej),
- jako sposób radzenia sobie z trudnościami i stresem (Woynarowska 2004, s. 29–43).

Należy jednak pamiętać, że zachowania człowieka są wypadkową całego wachlarza czynników, zarówno indywidualnych, środowiskowych, rodzinnych, jak i związanych z grupą rówieśniczą i szkołą. Zatem zawsze, każde zachowanie jest sumą zbioru elementów, które wystąpiły, nie zaś odpowiedzią na pojedynczy im-

puls. W każdej ze wspomnianych grup można wskazać na takie, które zwiększają ryzyko wystąpienia zachowań niepożądanych oraz te, które niwelują to ryzyko. Wśród najbardziej istotnych czynników chroniących należy wymienić silną więź z rodziną, zainteresowanie nauką szkolną, poszanowanie prawa, wartości i autorytetów, przynależność do pozytywnej grupy lub praktyki religijne (Szymańska 2002).

Rozpatrując tematykę zachowań ryzykownych należy zwrócić także uwagę na interakcje zachodzące między człowiekiem a jego środowiskiem, które wzajemnie na siebie oddziałują. Model biopsychospołeczny obejmuje dwa związane ze sobą obszary badań: związek rozwoju biologicznego z procesami poznawczymi a także ich wpływ na dojrzałość w relacjach psychospołecznych w okresie dojrzewania oraz związek podejmowania zachowań ryzykownych z ich psychospołecznymi korelatami.

„Wiek dojrzewania biologicznego wpływa na cztery obszary funkcjonowania społecznego: poznanie, postrzeganie siebie, postrzeganie środowiska społecznego oraz osobiste wartości. Zgodnie z tym modelem czynniki biologiczne, psychologiczne, społeczne i środowiskowe wraz z postrzeganiem ryzyka i charakterystyką grupy rówieśniczej wpływają na podejmowanie zachowań ryzykownych przez młodzież. Na czynniki biologiczne składają się: czas dojrzewania płciowego, wpływ gospodarki hormonalnej, predyspozycje genetyczne. Czynniki psychologiczne to poczucie własnej wartości, tendencja do poszukiwania wrażeń (sensation seeking), stany poznawcze (np. uwaga, spostrzeganie) i afektywne (emocje). Wpływy społeczne to przede wszystkim rola grupy rówieśniczej, rodziny i szkoły. Biopsychospołeczny model wyjaśnia warunki (czynniki), które mogą zwiększyć prawdopodobieństwo angażowania się w zachowania ryzykowne” (Dzielska, Kowalewska 2014, s. 145). Czynniki biologicznymi predestynującymi nastolatki do podejmowania ryzyka są: płeć męska, predyspozycje genetyczne i wpływy hormonalne, zaś psychologicznymi: poszukiwanie wrażeń, postrzeganie ryzyka, depresja, niska samoocena. Czynniki społeczne i środowiskowe to przede wszystkim błędy wychowawcze popełniane przez rodziców, modelowanie ryzykownych zachowań przez rodziców, zachowania rówieśników, status socjoekonomiczny. Podatność na ryzykowne zachowania może być ponadto wspierana przez trudne sytuacje występujące w rodzinie, zmianę etapów edukacyjnych, używanie substancji psychoaktywnych i podejmowanie przez rówieśników zachowań ryzykownych.

Zachowania ryzykowne – aspekt kryminologiczny

Barbara Toroń w swojej książce *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej* opisała „teorie drogi życiowej”, które służą do analizy kariery przestępczej człowieka (Toroń 2013).

Według teorii Davida P. Farringtona zachowania przestępcze rodzą się poprzez interakcje jednostki – posiadającej tendencję do zachowań aspołecznych (tkwiącą

w człowieku przez całe życie i wyrażającą się w różnych jego etapach) – ze środowiskiem, w którym jednostka znajduje sposobność i wzorce konieczne do spełnienia przestępstwa. Mówiąc o tendencji do zachowań aspołecznych, Farrington wyróżnił charakterystyczne (występujące już w wieku 8–10 lat) cechy:

- antyspołeczne zachowanie, nienawiść i agresywność;
- nadpobudliwość, impulsywność, trudności z koncentracją i skłonność do podejmowania czynów ryzykownych;
- niski poziom inteligencji i osiąganie słabych wyników w nauce;
- przestępczość w rodzinie;
- złe warunki socjalno-bytowe rodziny (np. bieda, niskie dochody, duża liczebność rodziny, złe warunki mieszkaniowe);
- niedostateczny wpływ wychowawczy rodziców, konflikty i rozwód w rodzinie, autorytarna dyscyplina (Marczak 2008, s. 192).

Robert J. Sampson i John H. Laub twierdzą, że związki z nieformalnymi „instytucjami kontroli społecznej typu: rodzina, społeczność lokalna, praca, mają wpływ na zachowania przestępcze na drodze życiowej, niezależnie od antyspołecznej przeszłości, gdyż instytucje te tworzą nieformalną kontrolę społeczną, mogącą zapobiegać lub wzmacniać (w zależności od siły oddziaływania) tendencję do zachowań dewiacyjnych” (Marczak 2008, s. 197).

Z zaprezentowanych teorii dróg życiowych, korelujących z pojęciami „socjalizacja” i „asocjalność jednostek”, wynika, że życie człowieka jest procesem zindywidualizowanym, zależnym od doświadczeń, a nade wszystko od interakcji ze społeczeństwem.

Próbą analizy zachowań ryzykownych w ujęciu kryminologicznym może być teoria zróżnicowanych powiązań Edwina Sutherlanda. Skupia się ona wprawdzie na zachowaniach przestępczych, a nie ryzykownych, jednak to właśnie te drugie poprzedzają, w przypadku pogłębiających się zachowań aspołecznych, zachowania przestępcze. Autor przeciwstawił się zdecydowanie stanowisku panującemu w kryminologii, które źródła przestępczości upatrywało w dziedzicznych bądź wrodzonych skłonnościach ludzi do postępowania sprzecznego z prawem. Działanie przestępcze, w myśl jego teorii, jest normalnym, wyuczonym zachowaniem, a w procesie uczenia się zachowania przestępczego występują wszystkie mechanizmy, które występują przy każdym innym uczeniu się wzorów zachowania. Sutherland uważał, że punktem wyjścia jest różnorodna organizacja społeczna, czyli sytuacja, w której część społeczności hołduje przestrzeganiu przepisom prawnym, a część wartościom zgoła przeciwnym, w wyniku czego następuje konflikt. Teoria ta przykłada wielką wagę do bezpośrednich interakcji, jako najważniejszego źródła, z którego ludzie czerpią wzory zachowań. Duże znaczenie przypisuje się grupom pierwotnym, czyli wspomnianej wcześniej rodzinie, rówieśnikom, szkole i społeczności lokalnej. Sutherland dowodzi, że zachowanie przestępcze jest zachowaniem wyuczonym, zachodzącym podczas interakcji z innymi osobami w procesie komunikowania się, a zasadnicza jego część odbywa się w obrębie grup pierwotnych (Siemaszko 1993, s. 92).

Konkluzje

Zachowania ryzykowne podejmowane przez dzieci i młodzież zaburzają funkcjonowanie i rozwój dziecka we wszystkich jego aspektach. Jednostkowe ich wystąpienie nie musi oznaczać jeszcze trudności o charakterze stałym, a być jedynie sygnałem do wzmożenia zainteresowania w trudnym dla młodego człowieka wieku. Proces dojrzewania to czas poszukiwania odpowiedzi na pytania egzystencjalne o sens i o własną wartość, przynależność i akceptację, mierzoną wcześniej okazywaną aprobatą lub jej brakiem w najbliższym otoczeniu. Jedną z dróg tych poszukiwań jest podejmowanie zachowań ryzykownych. Od świadomości młodego człowieka, jego poczucia własnej wartości, otoczenia w jakim funkcjonuje, zależeć będzie czy takie zachowania zaistnieją, a jeśli tak, to w jakim zakresie, oraz w jaki sposób, młody człowiek sobie z nimi poradzi. Tylko systemowe oddziaływanie wychowawcze na młodych ludzi może wpłynąć na ich większą świadomość, dzięki której unikną tego typu zachowań. Przeciwdziałanie zachowaniom ryzykownym (problemowym) w okresie dorastania daje wymierne korzyści w postaci poprawy stanu zdrowia tej populacji, a w dalszej perspektywie całego społeczeństwa, co pośrednio wiąże się z mniejszymi nakładami finansowymi na działania naprawcze w ochronie zdrowia.

Abstract: Psychopedagogical and Criminological Aspects of Youth Risk Behavior

Risky behaviors taken by the young people are not a new phenomenon. This multi-faceted and complex issue in which the determinants can be traced to factors derived from the plane of social or psychological human functioning. The definition of risk behaviors of young people said that this is the action taken voluntarily, whose effects remain uncertain, with the possibility of giving to identify adverse health effect. Among the most frequently mentioned youth risk behaviors are smoking, impaired nutrition, alcohol consumption, drug use, suicidal behavior, accidental personal injury, crime, violence, teen-age pregnancy, sexually transmitted diseases to escape from the house young people and also not reaching the potential success of the school and the abandonment of the school. This article provides an overview of the literature on youth risk behaviors in three aspects: pedagogical, psychological and criminological. **Key words:** risk behaviors, youth.

Bibliografia

- [1] Bałandynowicz A., 2001, *Rodzina, sąsiedztwo i dewiacja młodzieży*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, (red.) Urban B., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- [2] Bandura A., 1977, *Social Learning Theory*, NJ: Prentice Hall, Englewood Cliffs.

- [3] Blum R.W., 1998, *Adolescent Health: Priorities for the Next Millennium*, „Maternal and Child Health Journal”, nr 3.
- [4] *Młodzię a używki*, 1994, COBOS, Warszawa.
- [5] *Postawy młodzieży wobec kontaktów seksualnych*, 1996, CBOS, Warszawa.
- [6] Dolto F., 1995, *Nastolatki*, Wydawnictwo WAB, Warszawa.
- [7] Dzielska A., Kowalewska A., 2014, *Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu*, Studia BAS, nr 2(38).
- [8] Gaś Z., 2004, *Badanie zapotrzebowania na profilaktykę w szkole*, MENiS, Warszawa.
- [9] Gaś Z.B., 1995, *Pomoc psychologiczna młodzieży*, WSiP, Warszawa.
- [10] Grunbaum J.A., Kann L., Kinchen S., Ross J., Hawkins J., Lowry R., Harris W.A., McManus T., Chyen D., Collins J., 2004, *Youth Risk Behavior Surveillance – United States*, „MMWR Surveill Summary”, nr 53.
- [11] Hawkins J.D., 1992, *Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescents and Early Adulthood. Implications for Substance Abuse Prevention*, „Psychological Bulletin”, t. 112, nr 1.
- [12] Igra V., Irwin Ch.E., 1996, *Theories of Adolescents Risk-taking Behavior*, [w:] *Handbook of Adolescent Health Risk Behavior*, (red.) Clemente R.J. di, Hansen W.B., Ponton L.E., Plenum Press, New York–London.
- [13] Irwin Ch.E., 1990, *The Theoretical Concept of At-risk Adolescents*, „Adolescent Medicine: State of the Art Reviews”, 1.
- [14] Jessor R., Turbin M.S., Costa F.M., 1998, *Protective Factors in Adolescent Health Behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 75, nr 3.
- [15] Kay L., 1996, *Seks wśród nastolatków*, „Medycyna po Dyplomie”, t. 5, nr 2.
- [16] Kram M., Połocka-Molińska M., Barczykowska E., 2002, *Aktualne problemy uzależnień i zapobieganie im u dzieci i młodzieży*, „Pielęgniarstwo Polskie”, nr 2.
- [17] Lavery B., Siegel A.W., 1993, *Adolescent risk – taking: An analysis of problem behaviors in problem children*, „Journal of Experimental Child Psychology”, Vol. 55.
- [18] Makara-Studzińska M., Moryłowska J., 2007, *Rodzina a zachowania ryzykowne młodzieży*, „Roczniki Teologiczne UMCS”, t. LIV, z. 10.
- [19] Makara-Studzińska M., 2001, *Wybrane zagadnienia z problematyki suicydologii*, Wydawnictwo UMCS, Vol. XXVI.
- [20] Marczak M., 2008, *Przestępczość kobiet w perspektywie teorii drogi życiowej*, [w:] *Resocjalizacja – ciągłość i zmiana*, (red.) Konopczyński M., Nowak B.M., Pedagogium, Warszawa.
- [21] McGraw J., 1995, *Samotność: głód bliskości/sensu*, „Zdrowie Psychiczne”, nr 1–2.
- [22] Niebrzydowski L., 1976, *O poznaniu i ocenie samego siebie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- [23] Ostaszewski K., 2003, *Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- [24] Ostaszewski K., 2005, *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży*, [w:] *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, (red.) Deptuła M., Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- [25] Rembowski J., 1971, *Postawy dzieci wobec rodziców i innych członków rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- [26] Siemaszko A., 1993, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa.

- [27] Siudem A., 2013, *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 18.
- [28] Spear H.J., Kulbak P.A., 2001, *Adolescent Health Behaviors and Related Factors: A Review*, „Public Health Nursing”, nr 18.
- [29] Szymańska J., 2002, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, CMPPP, Warszawa.
- [30] Theodorakis Y., Papaioannou A., Karastogianidou K., 2004, *Relations Between Family Structure and Students' Health-related Attitudes and Behaviors*, „Psychological Report”, Vol. 95.
- [31] Toroń B., 2013, *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Warszawa.
- [32] Woynarowska B., 2004, *Współwystępowanie palenia tytoniu i picia alkoholu w zespole zachowań ryzykownych u młodzieży szkolnej. Tendencje zmian w latach 1990–2002*, „Alkoholizm i Narkomania”, t. 17, nr 1–2.
- [33] Zajączkowski K., 1999, *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.